

Косач Юрій Миколайович

Біографія

Не дивлячись на всю хамелеонщину Ю. Косача, за ним водиться і щось інше. Він — автор цілого ряду літературних писань, які, без сумніву, знайдуть місце в історії літератури нашої... За сто років його біограф буде писати про його теперішні походеньки з поблажливою посмішкою, як це пишеться тепер про такі справи Байрона чи Бальзака.

Улас Самчук

Вітчизняна культура ХХ століття багата на особистості, чий життєвий і творчий шлях викликав і досі викликає неоднозначні, нерідко полярні думки як звичайних поціновувачів, так і професійних критиків та істориків мистецтва. Яскравим прикладом саме такої — зітканої з протиріч, непослідовної аж до крайнощів і водночас різнобічно обдарованої — творчої індивідуальності бачиться сьогодні постать письменника, перекладача, літературознавця, публіциста, культуролога й художника Юрія Косача. Останнього митця (хронологічно — у четвертому поколінні) славетного роду Драгоманових-Косачів, сина молодшого брата Лесі Українки Миколи — Юрія Косача за неоднозначністю і загадковістю біографії та суперечливістю творчої й наукової спадщини можна поставити в один ряд хіба що з такими відомими сучасниками (і, до слова, добрими своїми знайомими), як Віктор Петров (Домонтович) та Ігор Костецький.

[Юрій КОСАЧ. 1942 рік]

В одному з публічних виступів у Ю. Косача вихопились такі слова: "Не помилюсь, мабуть, коли скажу, що моє життя могло б і може стати сюжетом для роману". Своєрідною зав'язкою такого біографічного тексту можна вважати дату народження його героя. І вже тут маємо першу несподіванку. Чи не в усіх біографічних довідках про Ю. Косача місцем його народження вказують м. Київ, дата — 5 (іноді 22) грудня 1909 року. Однак метрична книга парафії села Колодяжного засвідчує дещо інше, а саме, що Юрій (Георгій) Косач народився 5 грудня 1908 року у вказаному селі. Цю інформацію підтверджують й інші документи Волинського державного архіву.

Очевидно, сам письменник знав дату і місце свого народження, та все ж пізніше послідовно оприлюднював украй протилежні варіанти. Непростою видається можливість знайти єдине слушне пояснення такої позиції. Ймовірно, що на початок 1930-х років, коли за "антидержавну діяльність" Ю. Косач постав перед польським судом, видавалося безпечніше мати свідоцтво про народження на так званих східних теренах Речі Посполитої, аніж у радянському Києві. (Підсудного звинувачували у приналежності до як націоналістичних, так і комуністичних рухів.) Наприкінці 1940-х років, щоб із розформованих таборів Ді-Пі, власне з Мюнхена, де знаходився Косач, швидше виїхати до Америки, теж було вигідніше відмежуватися від СРСР. Натомість у

1950-х, коли почалося налагодження радянською владою контактів зі "своїми" емігрантами, у тому числі й з Ю. Косачем, визнання батьківщиною Києва (як і загалом не Західної України) могло видатися зацікавленим службам прийнятнішим за непевну "підпольську" Волинь.

Отже, Юрій Косач, якщо вірити архівним документам, — єдиний митець із роду Драгоманових-Косачів, який народився у "волинських Атенах" — славетному Колодяжному. Дитинство малого Юрія було загалом щасливим і безтурботним, багато в чому схожим на дитячі роки усіх Косачів. Неповторна поліська природа, своєрідність волинського села — це те середовище, в якому виростав майбутній письменник. Десятирічним хлопчиною він їде на навчання до Львівської академічної гімназії. У місцевому юнацькому часописі "Молоде життя" під іменем розвідника Першого пластунського куреня Орлине Перо Юрко Косач і дебютує в літературі. Але справжній початок його активної громадської та мистецької діяльності припадає на студентські роки — час навчання на юридичному факультеті Варшавського університету.

Опинившись у Варшаві, юнак швидко зближується із прогресивною українською молоддю міста. Уже 1927 року здобуває членство в культурно-освітньому товаристві "Основа" й стає секретарем студентської "Партії українських державних націоналістів". Керуючись державотворчою концепцією, цього ж року він розробив "План розбудови національного руху на Волині", суспільно-політичне становище якої добре знав.

Активна діяльність національних сил не могла не викликати занепокоєння в окупаційній владі. Адже концепція "санації" (суспільно-політичного, морального оздоровлення держави), проголошена в перші роки правління Юзефа Пілсудського, зовсім не передбачала широкої культурної, економічної чи будь-якої іншої автономії для українців. І хоча на Волині спочатку було застосовано тактику невеликих поступок і загравання, ця своєрідна "українізація", зрештою, як і в УРСР, закінчилася гострою реакцією. Функцію "оздоровлення" непокірної інтелігенції було покладено на політичну поліцію — сумнозвісну "дефензиву" (своєрідний аналог радянського НКВС). Наприкінці 1920-х років у поле її зору потрапляє і група волинських юнаків на чолі з Ю. Косачем.

Діяльність молодих волинян, що мала просвітницький характер, принаймні на першому активно реалізовуваному етапі, владою була кваліфікована як злочин. Таку різку реакцію карного апарату зумовили політичні чинники — насамперед посилення з початку 1930-х років антипольських настроїв і виступів на окупованих теренах. Сумнозвісна "пацифікація" (умиротворення) непокірних селян швидко переростає в кампанію упокорення й інших невдоволених державою верств західноукраїнського суспільства. Під хвилю репресій потрапив і Ю. Косач, який саме восени повернувся до Варшави, де 12 лютого 1931 року й був заарештований. Йому інкримінували звичні для тодішнього "правосуддя" злочини — антидержавна діяльність, що полягала у створенні й забезпеченні функціонування національних культосвітніх товариств, а головне — належність до УВО (Української військової організації). Наступних вісім з половиною місяців Ю. Косача утримуватимуть у варшавській в'язниці, аж поки після настійних клопотань рідних не відпустять під грошову заставу. Після виходу із в'язниці він

повертається на Волинь. Але невдовзі слідство отримало (очевидно, від донощика) інформацію про нібито очікувану зі Львова зброю для терористичних акцій. Як наслідок — в Ковелі і Колодяжному проведено арешти. 4 лютого 1932 року Ю. Косач удруге опинився за ґратами, цього разу — луцької тюрми. Лише наприкінці червня слідчий передав матеріали в міську прокуратуру. Прокурор Казимир Скорупський за два тижні склав обвинувачувальний акт проти Ю. Косача, М. Онишкевича, П. Вітрика та інших (загалом восьмеро осіб).

За кілька місяців, після нової бюрократичної тяганини, 4 листопада 1932 року почалося засідання Луцького окружного суду. Прокурор К. Скорупський виступив із звинуваченням, в основній частині якого стверджувалась належність підсудних до УВО і підготовка ними збройного повстання на Волині з метою вивести цей край зі складу Речі Посполитої. Як і решта підозрюваних, Косач винним себе не визнав, наголошуючи натомість на суто мирному, просвітницькому характері своєї праці. Оскільки "мілітарні" пункти складу злочину довести не вдалося, прокурор зосередився на іншій статті звинувачення, переконуючи суд, що "Юрій Косач, організував у Ковелі нелегальне "Культурне товариство", яке мало на меті вивчати українську історію та літературу", але основне (приховане) завдання було — "виховувати українську молодь в дусі незалежності". Докладно розглянувши всі обставини, 5 листопада суд оголосив вирок. За переліком кількох статей польського процесуального кодексу Ю. Косач отримав рік ув'язнення. Але зважаючи на те, що він уже відсидів майже півтора роки, половину терміну було зараховано як перебування під слідством, ще шість місяців підпадало під амністію. Отже, підсудного звільнили відразу після завершення процесу. Проте це рішення луцького "правосуддя" виявилось неостаточним. Адже невдовзі справу було передано до Люблінського апеляційного суду, який у середині квітня 1933 року затвердив новий вирок. Ю. Косач отримав чотири роки ув'язнення, решта юнаків — від півтора до двох років; до того ж, усі на п'ятирічний термін зазнали поразки в правах. Не чекаючи чергового арешту, Косач швидко залишив Ковель і вже на початку травня нелегально перетнув чехословацький кордон. Травнем 1933 року і датується початок його емігрантського шляху, що, з невеликими перервами, триватиме вже до кінця життя.

Свідченням серйозного входження Ю. Косача в національний літературний процес стала співпраця (у 1928—1929 роках) із "Літературно-науковим вісником" ("ЛНВ"). У тогочасному художньо-інтелектуальному дискурсі поновлене 1922 року Дмитром Донцовим видання було одним із найавторитетніших. Проте ідеологічна (націоналістична) спрямованість часопису, із року в рік послідовно обстоювана безкомпромісним редактором, нерідко спонукала авторів до припинення співпраці або паралельного пошуку інших можливостей для роботи. Таку можливість Ю. Косач знайде у ще одному львівському журналі, але уже прорадянської орієнтації "Нові шляхи" (редактор А. Крушельницький). Пізніше свій несподіваний перехід (у межах одного року) від націоналістичного до прорадянського друкованого органу Ю. Косач пояснюватиме "виключно літературним характером" співпраці з "Новими шляхами",

без будь-якого "політичного наставлення". Швидко й доволі безболісну ідеологічну переорієнтацію Косача певною мірою зумовлювала й своєрідність самого культурного простору Західної України кінця 1920-х — початку 1930-х років. За спостереженнями істориків тієї складної доби, тогочасне інтелектуально-політичне життя визначали дві протилежні концепції: націоналізм і постійно підтримуваний із СРСР "інтернаціоналізм" (відповідно до місцевих умов, пом'якшений більшовизм). Попри кардинальні розбіжності, ці дві ідеологічні доктрини мали й тотожні принципи, що були прийнятними насамперед для молоді — культ боротьби, надлюдини, самопожертви за високі ідеали тощо. Чимало спільного в них було й у методах та цілях просвітницької, агітаційної роботи з населенням, а особливо в поглядах на роль і призначення мистецтва.

Але запропоновані письменником "Новим шляхам" художні твори все ж не були виразною апологією комуністичної (інтернаціоналістичної) доктрини, як, зрештою, і не демонстрували зневаги до націоналістичних ідеалів. Та потрібно розуміти, що необхідну "ідеологічну переакцентацію" автор таки здійснив. І здійснив свідомо. А вже 1931 року Косач розриває стосунки і з "Новими шляхами", пояснюючи своє рішення у заяві в паризькому часописі "Тризуб": "Стверджую, що моя співпраця в місячнику "Нові шляхи" не була засвідченням якогось політичного наставлення, маючи виключно літературний характер із застереженням повної ідеологічної незалежності. Однак з уваги на лінію редакції у напрямі механічного сприйняття і попутницького пристосування до совітської дійсності, з чим я суб'єктивно, як патріот-українець і емігрант, погодитися не міг, а впливати на зміну лінії редагування не мав змоги, я перестав бути співробітником згаданого журналу". Однак зв'язки Юрія Косача із прорадянським рухом, як слід би було очікувати після таких заяв, не обірвалися, а лише перейшли в іншу площину. Як свідчить листування з А. Крушельницьким, він і надалі планував співпрацювати із радянофілами.

Проте вдруге увійти до кола радянофілів Косачу не судилося. Репресії і голодомор на Східній Україні відкрили справжнє обличчя комуністичного режиму, через що на заході України ліва ідея зазнала майже цілковитої поразки. Масово втрачаючи підтримку людей, закриваються видавництва й часописи, згортають діяльність відповідні партії й громадські організації. Косач виявляв неабияку стурбованість непростим становищем і навіть закликав до радикальних заходів, але долучатися до боротьби він усе ж таки не став: не виїхав, як А. Крушельницький та його сини, до УРСР (щоб загинути в розстрільних підвалах НКВС), не пішов у підпілля, як С. Тудор чи Я. Галан. Як і багато інших колишніх прихильників прорадянського руху з числа творчої інтелігенції, Ю. Косач зосередився на мистецькій праці.

Важливим у світлі сказаного бачиться свідоме дистанціювання Косача від ідейно-політичної сфери. Саме така "вільна" позиція виявилася найбільш органічною і, сказати б, продуктивною для Косача-митця. Адже незалежність від вузькогрупових приписів та догм, а також безпосередній контакт із сучасною йому європейською культурою (завдяки проживанню в західних країнах та знанню іноземних мов) дозволили письмен-

никові створити оригінальну прозу та поезію, дати цікаві історіософські, культурологічні, літературознавчі розвідки. У ці роки Косача охоче публікують чільні видання і видавництва Західної України та української еміграції. У перекладах його твори виходять і в західноєвропейських країнах. 1934 й 1937 років працю Косача було відзначено найпрестижнішими у міжвоєнній мистецькими преміями — Товариства письменників та журналістів імені Івана Франка та Українського католицького союзу. (В той час ці нагороди отримували Б.-І. Антонич, У. Самчук, Юрій Клен.) У своїх книжках Косач охоче занурюється у малознані епохи вітчизняного та світового минулого — розглядаючи національну історію як складову історії європейської; міркує над подіями національно-визвольних змагань 1917—1920-х років, описує життя українських емігрантів та заробітчан свого часу. Цікавими є його огляди громадсько-політичного та культурного життя західного світу часів проживання у Празі, Парижі, Берліні.

1943 року Ю. Косач повернувся в Україну — до окупованого німцями Львова. Очевидець так описував цю подію: "Косач приїхав у справжньому тріумфі: він не тільки автор кількох збірок поезій та кількох збірок новел, але й людина, яка перебувала довгий час на Заході і могла цей Захід більше і глибше пізнати". У Львові Косач співпрацює із провідним місцевим часописом "Наші дні", в якому з'являються його художні твори, а ще — есеїстка й публіцистика на різні теми. Великий успіх мала драма письменника "Облога" (1943), яка у постановці Йосипа Гірняка з успіхом витримала на сценах галицьких театрів близько п'ятдесяти постановок. Водночас у Львові з ім'ям Косача було пов'язано й кілька неприємних, напівкримінального характеру історій.

1944 року, в зв'язку з контрнаступом радянських військ, редакційні відділи "Львівських вістей" із співробітниками переїздить до Кракова. У цьому місті Юрій Косач був арештований карною поліцією і відправлений у німецький концентраційний табір (ця подія теж, як виглядає, була викликана скандальними, не до кінця з'ясованими обставинами). Із табору Юрій Косач вийде лише наприкінці війни. Здобувши свободу, письменник кілька місяців живе в Австрії, потім перебирається до Західної Німеччини у Мюнхен. Саме в цей час починає відлік повоєнна українська еміграційна література — утворюється легендарна письменницька організація МУР (Мистецький український рух), одним із ініціаторів якого став і Ю. Косач.

"Мурівський" період виявився надзвичайно плідним для Косача-митця. Він був членом правління організації, головував на засіданнях, часто виступав на конференціях і зібраннях, регулярно публікувався в таборівій періодиці. Великий успіх у глядачів мала його комедія "Ордер", поставлена В. Блавацьким. Водночас Косач був і одним з основних "ініціаторів" скандалів та суперечок, які виникали у МУРі з різних причин — від приватно-побутових до ідейних, світоглядних, творчих.

Після розформування таборів для переміщених осіб МУР автоматично розпався — письменники роз'їжджалися світами. 1949 року Юрій Косач назавжди переселяється до США. Як і кожен емігрант, змушений заробляти на життя тяжкою буденною працею. Втративши через власні амбіції та політичні уподобання зв'язки з українською

діаспорою, він деякий час співробітничав в еміграційній (у тому числі й російській) лівій пресі. В цей час Косач виявив себе і як талановитий маляр та графік. Протягом кількох років, нібито на радянські гроші, видавав літературно-мистецький журнал "За синім океаном", де виступав автором і редактором. Публікував позитивні статті про культурне та громадсько-політичне життя в СРСР. З 1960-х років Косача починають активно друкувати в Україні, а 1964 року "дозволили" навіть відвідати Батьківщину. Відтоді і до середини 1980-х років його як представника "прогресивного зарубіжжя" регулярно запрошували в УРСР на різноманітні урочистості та ювілеї. За це він мусив віддячувати прихильними публікаціями як у місцевій, так і в лояльній до радянської влади еміграційній періодиці. Що давали Косачу такі приїзди до України? Що він відчував, мандруючи рідною землею у супроводі агентів КДБ? Що думав, коли під своїм іменем друкував пафосні агітки про квітучу Радянську Україну та примітивні інвективи на "буржуазних націоналістів-запроданців" із середовища заокеанської діаспори? На жаль, відповідей на ці запитання ми не знаємо. Як більш-менш докладно не знаємо й обставин його життя у США.

З другої половини 1980-х, коли до Косача втратила інтерес і радянська влада, він жив самотній, усіма забутий, у Нью-Йорку. Страшенно бідував. Почалися проблеми зі здоров'ям унаслідок зловживання алкоголем. В останні роки Косача підтримував відомий український меценат Мар'ян Коць, у видавництві якого побачили світ три романи письменника, що в них востаннє зблиснув його непересічний мистецький талант: "Сузір'я Лебеда" (1983), "Володарка Понтиди" (1987), "Чортівська скеля" (1988). Помер Юрій Косач 11 січня 1990 року. У некролозі правління Спілки письменників України й правління Товариства культурних зв'язків із українцями за кордоном, навівши поетичні рядки автора: "Вітчизною живу і славлю непокору", зазначали: "У цих словах увесь Юрій Косач — людина драматичної долі й світлих поривань, щедро обдарована життям й безжально кривджена ним".

* * *

Існує думка, що деякі митці володіють даром передбачати своє майбутнє. Як видається, Юрій Косач належав до цієї категорії. У далекому 1936 році він — молодий, відомий, повний сил і надій письменник — несподівано напише:

У закапелку десь, у чорнім привороті
Я вмру колись, заграє місяць в сталі,
І хтось у материній скрині потім
Найде химерні вірші ті невдалі.
Мене, убога мати, спомини
У час важкий...

Думається, що у сьогоднішньому часі ми не дарма згадали Юрія Косача. Його творчий та науковий доробок без сумніву є внеском у національну культуру. Його життєвий досвід є повчальним. А його доля у певному розумінні є долею української людини буремного ХХ століття.

м. Луцьк

Автор Сергій РОМАНОВ